

ГОМБРОВИЧ И ДРУГИЯ

Снимка: Катерина Кокинова
Худ. оформление: Таня Дечева, Николай Генов

ГОМБРОВИЧ И ШЛЯХТИШКИЯТ ЕТОС

Ян Блонски

Abstrakt: Artykuł przedstawia Gombrowicza jako szlachcica (postać swojską, rodzimą) w przeciwieństwie do arystokraty (sam sobie sterem i zwierciadłem). W związku z tym tekst omawia mitologię szlachecką, która uwikłał wreszcie Gombrowicz w relację domu i świata, Polski i Europy. Gombrowicza sarmatyzm musi być „bardziej europejski” niż dawniej bywało. Sarmacka tradycja przejawia się w stylu, obrazowaniu, kompozycji dzieł Gombrowicza. Rozszerzając tą perspektywę: najogólniejszym mianownikiem Gombrowiczowskiej postawy jest niewątpliwie ethos rycerski, w szczególności zaś — ideał gentlemana. Poprzez porównywanie z Tomaszem Mannem i Nietzschem ta praca przedstawia maskę Gombrowicza szlachcica.

Słowa kluczowe: szlachcic, arystokrata, sarmatyzm, ethos rycerski

Резюме: Статията представя Гомбрович като шляхтич (добре познат, роден образ), който е противопоставен на аристократа (сам за себе си кормило и огледало). Във връзка с това текстът обсъжда шляхтишката митология, която Гомбрович е вплел във взаимоотношенията си с дома и света, с Полша и Европа. Сарматизмът на Гомбрович трябва да бъде „по-европейски“, отколкото някога е бил. Сарматската традиция намира отражение в стила, в изграждането на образите, в композицията на творбите на Гомбрович. Разгръщайки тази перспектива: общият знаменател на позицията на Гомбрович е несъмнено рицарският етос, и преди всичко – идеалът за джентълмена. Чрез сравнението с Томас Ман и Ницше тази статия представя маската на Гомбрович шляхтича.

Ключови думи: шляхтич, аристократ, сарматизъм, рицарски етос

Abstract: The article presents Gombrowicz as a *szlachcic* (a well-known home image) in contrast to *aristocrat* (a mirror image of the self). Hence, the paper discusses the Polish *szlachta*'s (gentry) mythology which constituted Gombrowicz's relations with his home and the world, Poland and Europe. His Sarmatism needs to be more European than it used to be. Chivalry – and more specifically the ideal of the gentleman – is the common denominator of Gombrowicz's style, composition and imagery. Błoński further compares Gombrowicz with Thomas Mann and Nietzsche to build his argument of the mask of Gombrowicz, the Polish nobleman.

Keywords: *szlachcic*, aristocracy, Sarmatism, chivalry

Може ли полският писател, артист, интелектуалец днес все още да се позовава на шляхтишката традиция? Може би само при условие че я постави в иронични или сантиментални кавички. Нима не се възхищаваме на храбростта на лъва? Не приковават ли вниманието ни зубрите в Беловежката гора? Все пак животните по гербовете не са впрегатни. Шляхтишкият юнак, поборник, сам на себе си господар, чудак, дори смешник, е станал напълно екзотичен. Неговите качества все още могат да са в културно обръщение. По правило обаче си остават заклеимени като неактуални.

Така още повече изненадва възхвалата на шляхтишката традиция, която е увенчал чрез своето творчество Гомбрович. В *Разговорите с Доминик дьо Ру* [Завещание – Б. р.] той обобщава значението на *Дневника* (сигурно и на цялото си творчество). Затова моли френския си събеседник да смята творбата за „нахлуване в европейската култура на селянина или на полския шляхтич от село, с недоверчивостта на селянина, със селския здрав разум, със селския реализъм. Аз изнесох това от дома си и този шляхтишки стил е нещо изключително устойчиво, продължавам да бъда, въпреки толкова години в чужбина и в града, този полски беден провинциалист. [...] Бих могъл да определя себе си като полски шляхтич, който е открил своето универсално основание на битието в това, което наричам дистанцираност по отношение на формата (а следователно и по отношение на културата). Полският шляхтич – малко анахронично явление – общо взето не се радва на благоразположение от страна на света. И толкова по-добре! Това идеално ме устройва. Ще покажа каква сила може да има шляхтишката критика на ценностите!“ (Т 105)¹.

Аристократ, простак и шляхтич

Когато Гомбрович казва „шляхтич“, Доминик дьо Ру сигурно чува „аристократ“. И това трудно може да ни учуди. Дори бретонският *hobereau* – осиромашал, надут, комичен – е по-близо до един маркиз, отколкото до някакъв там шляхтич. В същото време Гомбрович ясно противопоставя шляхтича на аристократа. У графиня Котлубай или принц Хималай всичко изглежда идеално: чепици и премяна, обноски и красота. Всичко си е самодостатъчно: аристократът е сам за себе си кормилко и огледало. Затова именно това толкова непоносимо действа на нервите на писателя! Гомбрович съвсем не крие възхищението си от аристокрацията: „това беше едно от онези незрели вълнения, чудовищни, зелени омаи [...], с които се борех в литературата още повече, отколкото в живота“ (DI 78). Снобизмът, както и у Пруст, е проблем *par excellence* литературен: прототип е на всички Гомбровичеви психомеханики. Затова и писателят не намира покой, докато не изгони от себе си демона на графа. „Не можех естествено да позволя на фамилии като Ротшилдови или Фосини Люсенж [...], на старата княгиня Франциск или Еди Монтегю Стюарт да ме завладеят“ (DI 80). Поучителен е анекдотът за принц Кайетан, разбира се, измислен. Той престава да обезкуражава повествователя тогава,

¹Произведенията на Гомбрович в текста за реферирани с инициал и номера на стр.: Т за *Testament*; DI, DII, DIII съответно *Dziennik I* (1953-1956); *Dziennik II* (1957-1961); *Dziennik III* (1961-1969). – Б. р.

когато същият се изравнява с принца, преструвайки се на прекалено смирен: така той успява да разголи условността, случайността на превъзходството на господаря (вж. DI 81-82). Успява да разкрие също така – или преди всичко – несвободата на това да си принц. Аристократът затова е болезнено окован. Двойно: веднъж от зависимостта от тълпата (кой би обслужил, изчистил, открил принца чрез собствената си нископоставеност?), втори път от зависимостта на традицията и обществената форма. В *Оперета* семейство Хималай управляват – до време! – модата, благоприличието, правилата на добрия вкус и човешкото съжителство. Не могат да минат без облеклото и маската, от нищо не се боят повече от това да застанат голи (вж. Włodzki 1971). С една дума аристократът не е истински свободен.

Колкото господар, толкова и простак. Колко често изразява недоволството си Гомбрович от посредствеността, недодялаността, грубиянството! Думи като „стадо, стаден“ излизат изпод перото му показателно често. Той умее също така – както приляга на господар – да надуши простака в гражданчето, в новобогаташчето, дори в интелектуалеца. Простакът го спохожда, преследва го дори.

Отново го забелязах! Него! Простака! [...] Той (продавач на плодове, дошъл с каруца) беше преди всичко придатъчен и седалищен – но беше също така върлинест и бузест – освирепял от глад, кръвясал, хъркащ в мръсната постеля с някаква жена и сякаш е излязъл от нужника [...]. Тормози ме, мъчи ме този зрял простак... не мога да се откача. (DII 96)

Простакът бълва телесност и самодоволство: изображението му доказва, че той принадлежи на друга „раса“ в сравнение с повествователя, че представлява творение, което е соматично различно. Стройната фигура, деликатността се противопоставят на придатъчната закръгленост, телесната пресита – на духовния глад. Просташка и синя кръв! Но простакът в своята просташка завършеност е също толкова загадъчен, непостижим, колкото и графът: очарова, ех, изкушава повествователя поне толкова силно, колкото и аристократът. За да е наистина съблазнителен, простакът трябва да бъде млад, значи красив и податлив на господарските манипулации. С това опозицията господар и простак преминава в по-четлива – и сигурно по-успешна в литературно отношение опозиция *млад* и *стар* (вж. A. Sandauer 1971: 157-161 и 177-183). Зрелостта обаче винаги бива отхвърляна с ненавист...

За сметка на това Гомбрович обича да подчертава свободата и простотата в образа на шляхтича. Той е свойски, роден персонаж, полага му се дружелюбното определение

„селянин“. Макар и приетан в салоните, той предпочита да стои на свеж въздух, да общува с природата и селячеството, към което има едно по-обикновено, по-интимно отношение. Бидейки по-добър, все пак не е замесен от съвсем друго тесто. По-лесно му е – ако се пошегуваме – „да се с...ближава“ с ратая. Аристократът е нещо плашещо, чудато: духом се намира в космополитния Париж. В същото време благодарение на шляхтича се извършва осмоза на вкусовете, обичаите, пластове дори. Заслужава внимание това, че с времето Гомбрович описва чифлика по-топло, по-доброжелателно. Във *Фердидурке* той се появява застинал като някакъв карикатурен ритуал. В *Порнография* – толкова коварна, отровна! – се оказва също и място за почивка и своеобразна красота. В *Дневника* пък поражва добродушната (макар и леко презрителна) симпатия, с която писателят разказва за фермите и именията на заможните поляци, в Аржентина водещи живот, по своеобразен начин подобен на живота на земевладелеца. Изчезва националната комичност – остава радостта от независимостта, полъхът на простора, приятната близост с конете, кучетата, дърветата...

Нека да припомним някои биографични данни. Гомбрович произхожда от имотната шляхта, която умеела също така да се справя отлично с парите, банките, индустриализацията. Преди 1914 г. – а може би и след войната? – тя можела да усети своето социално „по-ниско“ положение спрямо титулованата аристокрация. Трудно може да се допусне, че Гомбрович не си е давал сметка за комичността на такива различия и ресантиман. Когато приема позата на „шляхтич“, извършва това преднамерено, дори провокативно. Играе ролята, която му е *литературно* необходима. Само че необходима за какво?

За Гомбрович изкуството е „отрицание на равенството и обожание на превъзходството. То е въпрос на [...] надредност, изтъкнатост, единственост [...] жестокост по отношение на това, което е банално [...] тя е най-накрая грижа за своеобразността, оригиналността, индивидуалността.“ (ДП 217). Заедно с това се ражда – при Гомбрович – от очарованието пред незрелостта, от смирението пред „нископоставеността“, от паразитирането в хаоса. Музата на писателя е „забраден слуга“, Аполон е пъпчив хлапак... Затова артистът наистина принадлежи на света на господарите; същевременно обаче – в името на естетическото удоволствие – обижда и осмива аристократичните роби на формата, обожава и възпява хилядите възможности, скрити в незрелите плебеи. Трябва обаче да открие в социалната традиция символичната фигура, която би могла да обхване някак или да въплъти това парадоксално противоречие. И открива именно шляхтича. Шляхтичът, който сам си е господар, веднъж

върху каруцата, друг път под нея, е същество междинно, увиснало между „господар сред господарите“ и простак, който „простак си беше и простак ще си остане“ – така че този шляхтич неочаквано се оказва литературната апроксимация на артиста. Затова той е „незадълбочена мисъл, същество на средните температури, дух в състояние на някакво разпускане“ (DI 145). И когато Гомбрович се вглежда в съвременната ковачница на мисли, доктрини и произведения на изкуството, говори (а аз подчертавам), че гледа „със замислена физиономия и впрочем без особен интерес, изцяло все едно си ходя сред овошките *там у дома, на село*. И от време на време, опитвайки един или друг плод (като круша или слива), си казвам – Хм... хм... това ми е прекалено твърдо... Или: – Това като за мен е в твърде голямо изобилие. Или: – По дяволите, това е неудобно, доста кораво“. (DI 145-146). Това не ви ли напомня разходките ви в Рейов по хармана, градината, хамбара....

[...]

Поляк и чужденец

Гомбрович е вплел шляхтишката митология във взаимоотношения с дома и света, с Полша и Европа.

Моето отношение към Полша произтича от отношението ми към формата – желая да се изплъзна на Полша, така както се изплъзвам на формата – желая да се издигна над Полша, както над стила – и тук, и там една и съща е задачата. [...] Трудността е в това, че аз произхождам от вашето бунище. У мен се възражда това, което вие векове наред сте изхвърляли като боклук. Ако моята форма е пародия на форма, то моят дух е пародия на дух, а моята личност е пародия на личност. [...] Изхвърляли сте на бунището всичко, което във вас е било театър и актьорска поза, и сте се стремили да забравите за това – днес през прозореца виждате, че на бунището е израснало дърво, което е пародия на дърво. (DI 59-60)²

Летописът на полската култура е история на достигането до чуждите образци. Без значение дали полякът се е обявявал за старата християнска традиция или за новата просвещенска... винаги е подражавал, а не сътворявал. Именно това го е обрекло на неавтентичност, на духовно робство. Затова трябва да не се забравя, че Гомбрович не

² Проблемът за отношението на Гомбрович към полското е относително често разглеждан. Вж. поне Sandauer 1971: 161—166 и Głowiński 1973: 247—249.

признава ценности, различни от „междучовешките“; по-точно казано, не съществува за него Бог, нито Разум, а само хората: набожни или свободомислещи, научно самоуверени или традиционно скромни. Полякът си мисли, че преследва абстрактната Ценност. А всъщност попада в плен на конкретните хора: старее се да се хареса на французина, да настигне германеца, да пококетничи с англичанина... – Оттук и парадоксът: колкото по-високо въздига идеята си за Полша – каквато и да е тя – толкова повече продава полското в робство! Опитва се да убеди целия свят, че Шопен не е по-лош от Моцарт, Собиески – от Нелсън, Мариакката катедрала – от катедралата в Шартър. Исква да бъде еднакъв в подобие. Но подобие предполага винаги заемка, подражателство. Желее да се „издигне“ в очите на другите. Но с това ги признава за по-умни... Нима това не е бягство за него?

През вековете поляците са се стремели към зрелост, европейскост. И затова са изхвърляли на бунището това, което е представлявало тяхна изключителна собственост: умението да се преструват, да играят роли, незрелостта – неразривно свързани със свободата, лекомислието, незначителността. Днес поляците се срамуват от единствената епоха, през която се гледали отгоре на света – сарматската. Сарматизмът наистина е бил „бунището“ на полската изостаналост и провинциализъм. Как обаче да ѝ объркаш плановете на Европа, да ѝ противопоставиш нещо, за което тя няма никаква представа? Само – като посегнеш към сарматската, шляхтишката традиция. Романтиците казват, че трябва да се „обожестви“ Сармата. Гомбрович смята, че е достатъчно да го „офилософиш“. Именно от полското бунище израства „пародия на дърво“ – творчеството на Гомбрович (вж. Głowiński 1973b: 279—303).

Гомбрович се е учудвал – може би неискрено? – че читателите на *Транс-Атлантик* не се възмущават повече от богохулната битка на „бащиното“ със „синовното“, чиято арена е романът. Разпознават обаче интуитивно не само замисъла на писателя, но също – традиционната му генеалогия. Защото и тук може да се открие – макар заличен, размазан – шляхтишкият образец на националното чувство. За шляхтича понятието „Полша“ е било неразривно свързано с дома, семейството, приятелския кръг. Държавата и домът са били равнопоставени партньори: проблемите на голямата общност шляхтичът не можел ментално да откъсне от собствените или съседските такива. Родината е била нещо от типа на свободно съдружие – по-скоро битово или културно, отколкото политическо.

Полската Жечпосполита е била федерация на съседства, сигурно на малки съседства, в голямата си част на големи съседства, областни. Съседско-федеративният аспект, съседско-федеративната неформална връзка е била при това социологически по-важна от формалната държавно-политическа връзка. (Zajęczkowski 1961: 71)

Затова в управлението са участвали представители на територии, които вече са били изгубени, подчинени на шведския крал или на царя в Москва. Но – отново – граждани на шляхтишката Жечпосполита.

А сега да се пренесем от миналото в настоящето, от обществено-политическия план в артистичния и културния. Нима Гомбрович – емигрант в Аржентина – не се чувства малко именно като такъв придворен служител от Парнава³? Защото националната култура не е нищо друго освен „жечпосполита“ [нещо общо, б. пр.]: разклатена федерация на съседски стопанства, разбира се – духовни. Всички тях ги свързва не толкова интересът, колкото общият стил, трудната за осмисляне духовна връзка, която не само че не препоръчва, а напротив, забранява, подчинението на правото на единичното на това на общото. От всички страни на тази жечпосполита звучи гръмкото „не разрешавам“! И пред това „не разрешавам“ общността с удоволствие отстъпва. Именно затова, че своята оригиналност открива в толерирането, хе! в подкрепата на привилегията на единичното. Гомбрович съвсем не е бил модерен анархист. Стабилността, традицията са му били неизбежно необходими – поне като фон. И тук напомня за себе си миналото. То съчетава самодостатъчността на единичното със стадното съгласие, избуялия индивидуализъм – с изумителното единомислие, анархизма – с консерватизма. Понеже отечеството, давайки на единицата широки привилегии – си осигурява подкрепа и единомислие на шляхтишкото състояние... Такъв е „философският“ – ако може да кажа – смисъл на златната свобода.

Свободен сред свободни и равен с всички се е чувствал *bene natus et possessionatus* изцяло упълномощен да дава индивидуално разрешение на обществените проблеми. (Zajęczkowski 1961: 82)

Навярно в политиката това е завършило с Тарговицката конфедерация. Но ако заменим само „обществените дела“ с „духовни, морални“, ще получим националната формула за културна неповторимост.

³ Парнава – град в Южна Естония на брега на Балтийско море. – Б. пр.

Гомбрович говори шеговито, че неговият сарматизъм трябва да е „по-европейски“, отколкото някога е бил. Но как сарматизмът може да е европейски? Това противоречие обаче може лесно да бъде разрешено: позицията на дистанцираност спрямо идеите, формите, ценностите трябва да произтича от задълбоченото познаване и изпробване на всичко, което дотогава Европа е предложила на Полша. В *Дневника* писателят се съизмерва последователно с християнството, марксизма, екзистенциализма, структурализма дори (така, както и с Аржентина, Берлин, Париж и т.н.). И присвоявайки си това, което в дадена доктрина, познание или страна му допада, радостно свидетелства, че е останал верен на себе си, на това да бъде различен. Той няма да позволи да се затвори в нито една култура и под никоя доктрина няма да се подпише без безброй уговорки. Никой не ще построи клетка за поляка. За поляка и... артиста, защото именно Гомбрович отлично си дава сметка, че собствената си стратегия представя чрез националната или обществената съпоставка. „Въпросът е дали не разширявам върху нацията програмата, която е само лична потребност?“ (DI 172).

Така че ако леко си затворим очите, бихме могли да приложим към Гомбрович – един разтанцувал се Протей – думите на Ожеховски:

Гледайте на самонадеяния независимо и на великолепия свободно в света на поляка; полякът носи знаменити одежди, това е свобода, равна на кралската; към това полякът носи великолепен златен пръстен, това е дворянство, в което най-високопоставеният е равен с по-нископоставения в Полша; има си общ вол с краля, господаря свой, това е всеобщо право, което както на него, така и на краля в Полша, еднакво служи като вол. Такъв си е полякът – винаги весел в своето кралство, пее, танцува свободно, без да има никакво робско задължение... (Orzechowski 1858: 70)

Утопията на Гомбрович

В нито едно от приключенията на Гомбрович и дума не може да става за никакъв „позитивен шляхтич“. Както капризите на господаря, така и простацината на безцеремонния шляхтич – в романите и в *Дневника* – са третирани язвително, жлъчно. Никой не си дава по-добре сметка за архаизма и анахронизма на шляхтишкия слой, на земевладелския, на аристократичния. Гомбрович смята неговата обществена роля за приключена. С какво тогава всъщност си имаме работа?

Както изглежда, с най-далеч разгърнатата, най-езотерична сублимация на стила на живот, на нагласата спрямо света, на съвкупността от правила на поведение, с една

дума, на етоса, който някога е съществувал в действителност. Веднага идва наум – Томас Ман. Той е бил дълбоко привързан към немското „*Buergerlichkeit*“; едновременно с това е разбирал, че градските буржоазни предкапиталистически традиции необратимо са потънали в миналото. Така че се е стараел – съвсем съзнателно – да дестилира от немската буржоазия, реформаторска и просвещенска, стратегия на модерния интелектуалец, който би останал верен на миналото, приспособявайки се заедно с това към приближавашите времена на общност. Подобно е и при Гомбрович. Той си създава – наполовина сериозно – „идеалния шляхтич“, какъвто може да бъде днес преди всичко артистът. И го създава в *Дневника*: толкова красив образ никога не се появява в романите (дори индиректно, чрез представянето на повествователя). Но също така романите нямат за цел да бъдат портрет на идеали: в *Дневника* се разкрива – поначало – по-ясната, по-жизнерадостната страна на таланта на писателя... И така начинанието на Гомбрович е потрудно, по-рисковано от това на Ман. Немската градска буржоазия – макар и преобразена – съществува и до днес. Полската шляхта живее само в спомена и в документа. Дали пък напълно невъзможно е било нейните традиции – подходящо преобразувани – да се възродят в общността, потънала в идолопоклонничество към науката и зависимостта от изгодата?

Критиците ще докажат сигурно – а всъщност вече доказват – как сарматската традиция се проявява в стила, изобразяването, композицията на творбите на Гомбрович. Аз бих искал само да разширя перспективата: да потърся не само полските (дори не само съвременните...) съотнасяния на Гомбровичевата позиция. Общият ѝ знаменател е несъмнено рицарският етос, а преди всичко – идеалът за джентълмена: „Под *перфектния джентълмен* разбирам човек, който напълно е способен както да служи на обществото и опазването на неговото добро, така и да представлява неговата украса“ – пише през 1913 г. Стийл (Ossowska 1973: 172).

Понякога Гомбрович напомня, че – творейки – служи на обществото и пази неговите блага, най-ценните, защото са духовните. Не може да се отрече обаче, че менторските и гражданските функции на джентълмена се пренебрегват за сметка на игровите и естетическите. А това, което го свързва с рицарския етос, е йерархизирането на ценностната система.

Гомбрович често припомня ту с високомерие, ту с примирение, че е „човек с несъмнено изострено чувство за собствено достойнство“ (DI 15). За шляхтишкия морал централно е понятието за чест, която отново е „проява на интерес към собствения образ“ (Ossowska 1973: 149). Да си дойдем на думата! Точката, от която – както изглежда –

произхожда рефлексията на Гомбрович (да не казвам – източник, от който е бликнало творчеството му!): най-вероятно понятието „мутра“. „Мутра“ (*gęba*) е именно „собственият образ“ на човека: това, което Знанецки, следвайки Кули, нарича „огледално Аз“.

Съществува – пише – „в опита на даден индивид т.нар. „огледално социално Аз“, или неговата собствена социална личност така, както му се представя в рефлексията над себе си. Източник и основа на огледалното социално Аз е материализирането на субекта от неговото социално обкръжение [...] От материала, който е получен от [...] разнородните признаци на материализирането на неговата личност от другите, индивидът създава своето собствено „Аз“ като социална ценност, постепенно включвайки към него собствените си наблюдения над себе си като социален субект, често несъвместими с чуждите. (Znaniecki 1973: 205—206)

Избавлението от „мутрата“ е отхвърляне на „огледалното Аз“, изградено от чуждите наблюдения. Успехът на такова начинание укрепва субекта в чувството му за различност и достойнство, като му гарантира също така – косвено – спасяване на „честта“.

В сакрализираното пространство на Гомбрович, така както в рицарското общество, преобладават ценностите на съревнованието. Възхищението от това, което гърците наричат *агон*, състезание игра, кара чуждите критици да търсят вдъхновението на Гомбрович у Ницше (вж. Voile 1972: 56, 60 и др.). И несъмнено сравнението на Гомбрович с Ницше би било интересно и плодотворно. Може би източниците са общи, по-ранни и по-прости. Окончателно рицарският етос се е формирал още в епохата на Омир. При Гомбрович също всички се борят с всички – обаче, което е важно, при спазване на правилата. Не всички хватки са позволени. Целта не е унищожението на противника и собственият апотеоз (дори и артистичен). Затова Гомбрович не смята искреността за абсолютна ценност. Ако носи признание, укрепва – дори и чрез ексцентричност – в независимост, ако придава свобода и лекота, ще бъде, разбира се, проповядвана. А ако разкрива тъмното, отвратителното, болното, лесно бъдещото презрение – не.

„Моите източници [...] – казва той – бликат от срам като фонтан“ (ДП 110). Неслучайно едва *Космос* – творба на вече признатия писател – разравя старателно потисканите дотогава гадости. И там именно ще бъдат отхвърлени, оградени в кавички.

Неслучайно Гомбрович обещава в *Дневника*, че ще се „хвали и разобличава едновременно!“ (ДП 157).

Човекът на честта трябва да бъде чувствителен към оскърбленията [...] Забранено му е да се оставя да го надхитрят по начин, който би довел до обезличаването. Негово задължение е да отстоява своите права и да пази своята социална позиция. (Ossowska 1973: 180)

Това обяснява защо Гомбрович отхвърля с презрение обвиненията, че е страхливец или че омаловажава страданието; заедно с това спори за собственото си творчество неведнъж с глупаците („опазването на позицията“ означава в случая на артиста грижа за нивото, на което се разиграва дискусиата). Понякога Гомбрович се оказва в затруднено положение, което всъщност е неразрешимо. Така е и в разговора или интервюто пред Барбара Витек. Общо взето може да се каже, че той е бил описан непочтено. Така Гомбрович трябва – от една страна – да брани правдата за себе си. От друга страна обаче – не може да позволи да разпознаят в него, че е бил улучен, защото джентълменът не може да бъде улучен по този начин: ударът е бил твърде срамен, за да си позволи да признае, че го боли...

След честта и съперничеството – идва принципът на независимостта и удоволствието. *Рицарският етос* на Мария Осовска сега звучи като коментар към *Дневника*. В средновековна Франция е прието мнението, че за „благородниците решаващо значение има характерът“, а през XX век Ръсел пише, че духът на английските държавни училища (т.е. частните) е „дух на презрение към типа научна интелигенция“. Колко много Гомбрович се е отвратил от мъдrecи и професори! Защото джентълменът трябва да бъде аматьор, дилетант и Гомбрович (впрочем както и Милош) систематично заличава следите на своята ерудиция и философска образованост. Постоянно подчертава, че не се увлича по книгите... Нищо чудно: „свободното разполагане със свободното време е един от постоянните компоненти на концепцията за джентълмена наравно с избягването на клеймото на професионализма“. Дьо Мерè, очертавайки идеала на благородника, смята, че „чарът обича свободата. Подчинението на правилата го ограничава, а принудата никога не му приляга. Сципион не е бил добра компания. Твърде много формализирал, бил е твърде напрегнат“. Това и сам Гомбрович би могъл да го напише! И накрая, препращайки към Бентам, Осовска обобщава:

Демократичният морал се обявява в подкрепа на утилитарността, т.е. интересува се от последствията на нашите действия, докато аристократичният морал приема, че вкусът трябва да е решаващ в избора на действие, тъй като вкусът е нещо изключително лично. (Ossowska 1973: 158, 169, 173, 137, 150)

А Гомбрович: „Кумирът на стадото е *изгодата*, кумирът на аристокрацията е *удоволствието*“ (ДП 146).

Програмата за действие, духовният стил, фигурата на разказвача – всичко това, макар и много модерно, Гомбрович изгражда върху фундамента на миналото. Неговата най-обща формула би бил рицарският етос. Полското изображение на етоса, това, което най-добре предава замисъла на Гомбрович – това е шляхтишката традиция и главно сарматската. Но да не забравяме, че и шляхтичът е за Гомбрович маска. Маска на артиста, който – според писателя – ни въвежда във времена, които ще бъдат – отново или най-после? – времена на забавление и достойнство, на свобода и чест...

1974

Превод от полски *Витка Делева*

Библиография

- Błoński 1971*: Błoński, J. *Historia i operetka*. „Dialog“ 1971 nr 6.
- Głowiński 1973*: Głowiński, M. *Wokół recepcji Gombrowicza. Wprowadzenie*. „Pamiętnik Literacki“ LXI 1973 z. 4.
- Głowiński 1973b*: Głowiński, M. „Parodia konstruktywna (O „Pornografii“ Gombrowicza)”. – W: *Gry powieściowe: szkice z teorii i historii form narracyjnych*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1973, 279—303.
- Orzechowski 1858*: Orzechowski, S. *Dyalog albo rozmowa około egzekucyi polskiej Korony*. Krakow 1858.
- Ossowska 1973*: Ossowska, M. *Ethos rycerski i jego odmiany*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1973.
- Sandauer 1971*: Sandauer, A. „Witold Gombrowicz – człowiek i pisarz”. – W: --. *Liryka i logika*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971.
- Voile 1972*: Voile, J. *Gombrowicz bourreau-martyr*. Paris: Bourgeois, 1972.
- Zajączkowski 1961*: Zajączkowski, A. *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961.
- Znaniński 1973*: Znaniński, Fl. *Socjologia wychowania*. T. II: *Urabianie osoby wychowanka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1973.